

Муминов Н.Г.,

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети «Иқтисодиёт»
факультети “Иқтисодиёт назарияси”
кафедраси мудири, иқтисод фанлари
номзоди, доцент;

Жўрабоев И.Б.,

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети «Иқтисодиёт»
факультети талабаси

ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТНИ ЎЛЧАШ УСУЛЛАРИ

МУМИНОВ Н.Г., ЖЎРАБОВ И.Б. ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТНИ ЎЛЧАШ УСУЛЛАРИ

Мақолада яширин иқтисодиётни ўлчашнинг микро- ва макроусуллари ёритиб берилган ҳамда яширин иқтисодиётни баҳолашнинг турли усулларининг солиштирма таҳлили амалга оширилган.

Таянч иборалар: яширин иқтисодиёт, микроусул, макроусул, таққослама таҳлил.

МУМИНОВ Н.Г., ЖУРАБОВ И.Б. МЕТОДЫ ИЗМЕРЕНИЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье описаны микро- и макрометоды измерения теневой экономики, а также сравнительный анализ различных методов оценки теневой экономики

Ключевые слова: теневая экономика, микрометод, макрометод, сравнительный анализ.

MUMINOV N.G., JURABAYEV I.B. METHODS OF SHADOW ECONOMY MEASURING

There is described in the article micro and makrometody of shadow economy measuring, as well provided comparative analysis of different methods of shadow economy assessment.

Keywords: shadow economy, micromethod, makrometod, comparative analysis.

Яширин иқтисодиёт миқёсини ўлчаш мураккаб масаладир. Бу ҳол яширин иқтисодиётнинг пинҳоний характерга эгаллиги ва у ҳар қандай ўлчаш ва ҳисоблардан четда бўлишга интилиши билан боғлиқдир. Лекин яширин фаолиятнинг ҳажмига баҳо бериш иқтисодий ривожланишни таҳлил этиш ва давлат иқтисодий сиёсатини шакллантириш учун зарурдир.

Замонавий иқтисодчилар томонидан яширин иқтисодиётни ўлчашнинг кўпчилик усуллари ишлаб чиқилган¹. Уларни шартли равишда қуйидаги икки гуруҳга бўлиш мумкин:

- микродаражадаги усуллар;
- макродаражадаги усуллар.

Яширин иқтисодиётни ўлчашнинг микроусуллари. Яширин иқтисодиётни микродаражада ўлчашда бевосита (тўғри) усуллардан фойдаланилади: яширин иқтисодиёт миқёсини баҳолаш учун сўровлар, очиқ текширув усули ва иқтисодий-ҳуқуқий таҳлилнинг махсус усуллари.

1. Сўровлар.

Сўров орқали ўтказиладиган тадқиқотлар ижтимоий изланишлар ёрдамида амалга оширилади. Масалан, аноним интервью усули. Бунда интервьюда қатнашаётган респондентларни шартли равишда 4 гуруҳга ажратиш мумкин:

- *“яширин фаолиятчилар”* – нолегал иқтисодий муносабатларни амалга оширувчи ва буни тан олишга тайёр бўлган шахслар;
- *“бевосита кузатувчилар”* – яширин муҳитда бўлиб, уни ичидан кузатаётган, лекин нолегал битимларда қатнашаётганини қайд этмайдиган шахслар;
- *“ташқи кузатувчилар”* – яширин иқтисодиётнинг у ёки бу фаолиятига баҳо

берувчи респондентлар бўлиб, улар бу фаолиятга қўшилмайди ёки қўшилганини тан олмайди.

- *“жабрланувчилар”* – яширин иқтисодиёт ва коррупциядан жабр кўрган, лекин яширин фаолият билан боғлиқ бўлмаган шахслар.

Сўров натижалари маълумотларнинг ишончилиги нуқтаи назаридан “яширин фаолиятчилар” ва “бевосита кузатувчилар”нинг афзаллигини кўрсатмоқда. Аммо бошқа икки гуруҳ томонидан берилган маълумот ҳам муҳим саналади.

2. Очиқ текширув усули.

Очиқ текширув усулини қўллаш валюта, божхона, банк, солиқ соҳасида, антимонопол қонунчилигини бузиш, ёнғин хавфсизлиги ва санитар меъёрларга риоя қилмаслик каби қонунбузарликларни аниқлаш ва олдини олиш билан шуғулланувчи назорат органларининг ваколатидир. Очиқ текширув усули, масалан солиқ текшируви ёрдамида олинган натижалардан ҳисоб-статистика мақсадларида фойдаланилади.

3. Иқтисодий-ҳуқуқий таҳлилнинг махсус усуллари.

Яширин иқтисодиётнинг миқёсини ўлчаш ва уни баҳолаш учун иқтисодий-ҳуқуқий таҳлилнинг махсус усулларини қўллаш муҳим саналади. Ушбу усуллар махсус иқтисодий ва бухгалтерлик кўникмаларини юридик амалиётда самарали қўллаш имконини беради.

Иқтисодий-ҳуқуқий таҳлил усулларини қуйидаги 3 турга ажратиш мумкин:

- бухгалтерия таҳлили усули;
- ҳужжатлаштирилган таҳлил усули;
- иқтисодий таҳлил усули.

Бухгалтерия таҳлили усули ҳисобдаги номувофиқлик ва оғишларни аниқлаш учун

¹ Яширин иқтисодиёт миқёсларини ўлчаш методларининг батафсил таҳлили қуйидаги илмий асарларда ёритилган: Николаева М.И., Шевяков А.Ю. Теневая экономика: методы анализа и оценки. – М., 1987; Бокун Н., Кулибаба И. Проблемы статистической оценки теневой экономики. // «Вопросы статистики», 1997, № 7; Попов В.В. Методы измерения теневой экономики и их использование в постсоветской России. // Экономическая теория преступлений и наказаний. Теневая экономика в советском и постсоветском обществах. / Под ред. Л.М.Тимофеева и Ю.В. Латова. – М., 2002. Вып. 4/2.

бухгалтерия ҳисобини (баланс, ҳисоблар ва иккиёқлама ёзув; баҳолаш ва калькуляция, инвертаризация ва ҳужжатлаштириш) тадқиқ этишни назарда тутди.

Ҳужжатлаштирилган таҳлил усулида бухгалтерия ҳужжатларини тадқиқ этиш тушунилади ва ҳисоб ҳужжатларининг ташқи кўриниши ёки мазмунини намоён этиш хусусиятлари ўрганилади. Ҳужжатли таҳлилнинг мақсади ҳужжатлардаги ноаниқликларни аниқлашдан иборат.

Иқтисодий таҳлил усули нормал иқтисодий фаолиятдан четлашиш сабабларини аниқлашда ёрдам беради. Иқтисодий кўрсаткичларнинг мос келмаслигини аниқлашда қуйидаги иқтисодий жиноятчиликни аниқлаш усуллари қўлланилади:

- таққослашлар усули;
- махсус ҳисоб кўрсаткичлари усули;
- стереотиплар усули;
- тўғриланадиган кўрсаткичлар усули.

Таққослашлар усулига корхона иқтисодий фаолиятини характерловчи ва бир неча ҳисобот даврлари учун кўрсаткичлар таҳлили давомида қарама-қаршиликларни аниқловчи танланма кўрсаткичлар киради. Қарама-қаршиликлар қуйидаги жуфт кўрсаткичларнинг ўзгаришида аниқланиши мумкин: технологик эҳтиёжлар ва маҳсулот ишлаб чиқариш учун электр энергия истеъмоли; фойда ҳажми ва маҳсулот ишлаб чиқариш; хом ашё истеъмоли ва маҳсулот ишлаб чиқариш.

Ички таққослаш таҳлилидан фойдаланишда бир қатор муддат учун корхона фаолияти кўрсаткичлари таққосланади. Ушбу усул яширин даромадлар ва пулларни оқлаб олиш жараёнларини аниқлашда самаралидир.

Таққослама таҳлилнинг моҳияти шундаки, солиштирилаётган даврлар учун фойда ҳажмининг ўзгаришлари аниқланади ва ушбу оғишларнинг сабаблари тадқиқ этилади. Агар ушбу ўзгаришларни тушунтириб берадиган ишонарли сабаблар кўрсатилмаса, бу ҳол хўжалик фаолиятидаги салбий ўзгаришлар

ва даромадларнинг солиққа тортилишдан яшириш деб тан олинади. Хўжалик фаолиятини текшириш қандай оборотларга эришилганлиги ва натижада қандай даромадлар олинганлиги тўғрисида хулоса қилиш имконини беради. Назоратдаги калькуляция даромадларни яшириш ёки пулларни оқлаб олиш фактини исботлайди.

Махсус ҳисоб кўрсаткичлари усули қуйидагиларга асосланган: ташкилот фаолиятини таҳлил қилиш жараёнида иқтисодий жиноят қилинганда албатта ўзгарадиган ҳисоб кўрсаткичи аниқланади. Махсус ҳисоб номини олган бу кўрсаткич нормал шароитда фаолият юритаётган корхона учун ҳисобланади. Амалдаги ва эталон ҳисобланган махсус ҳисоб кўрсаткичлари ўртасидаги фарқнинг мавжуд бўлиши жиноят содир этилганлигининг исботидир.

Стереотиплар усули иқтисодий фаолиятнинг оддий шароитларида кам учрайдиган ва жиноятчилик ҳодисаларини акс эттирувчи иқтисодий кўрсаткичлар ўртасидаги ғайриоддий боғлиқликларни излаш учун мўлжалланган. Одатда бу усулнинг 5 кўринишини ажратиб кўрсатишади: “қизил байроқ” усули, соф қиймат таҳлили усули, касса камомадини ҳисоблаш усули, пул айланишини ҳисоблаш усули, харажатларни қоплашни ҳисоблаш усули.

“Қизил байроқ” усули энг кўп тарқалган усул бўлиб, содир бўлиши мумкин бўлган қонунбузарликлардан огоҳ этади. Масалан, кайтинг¹ каби жиноятчиликнинг белгиси – бу: 1) бир киши ёки компанияга мунтазам равишда тез-тез чек ёзиб бериш; 2) чекларни бир кишининг турли банклардаги ҳисоб рақамларига ёзиб бериш; 3) омонатчи томонидан ўзининг балансини текшириб тез-тез мурожаат қилиши ҳисобланади.

Соф қиймат таҳлили усули асосида қуйидаги маъно ётади: маълум бир давр давомида солиқ тўловчининг турмуш даражасини ўсиб кетиши, биринчидан, солиққа

¹ Кайтинг - инкассациядан ўтмаган суммага чек бериш.

тортилиши зарур бўлган даромадлар эвазига, иккинчидан, солиққа тортилмайдиган даромадлар эвазига, учинчидан, бир маротабалик пул даромадлари (ютуқлар, совғалар, мерос ва бошқ.) эвазига амалга ошиши мумкин. Агар ҳисоб-китоб қилинганда мол-мулк ва шахсий истеъмолнинг ўсиши (қабул қилинган устама ва ажратмаларни ҳисобга олган ҳолда) солиқ тўланган даромадлар ҳажмидан катта бўлса, мол-мулкнинг қўшимча ўсиши декларация қилинган даромадлар қаторига кирмайди ва ноқонуний характерга эгадир.

Касса камомаддини ҳисоблаш усули. Бу текширув усулидан касса китобида ҳисобга олинмайдиган нақд пул маблағлари келиб тушувчи кичик ва ўрта корхоналар тафтиш қилинаётганда фойдаланилади. Кассадаги камомадни ҳисоблашнинг моҳияти шундаки, корхона эгаси кассада мавжуд бўлган пулдан ошиғини бера олмайди. Агар маълум бир муддат ичида амалга оширилган харажатлар кассадаги дастлабки мавжуд сумма ва шу давр ичида келиб тушган пул тушумларидан ортиқ бўлса, бу касса камомади мавжудлигидан далолат беради ва корхонани тафтиш қилишга асос бўлади. Агар касса камомадини асословчи сабаблар кўрсатилмаса, даромадлар яшириляётганлиги тахмин қилинади.

Пул айланишини ҳисоблаш усули даромадлар ва харажатлар таҳлили билан боғлиқ. Пул айланишини ҳисоблашнинг 2 тури мавжуд:

- ишлаб чиқариш ва хусусий соҳага хос умумий пул айланишини ҳисоблаш;
- фақат ишлаб чиқариш ёки фақат хусусий пул тушумлари ва тўловлари ҳисобга олинмайдиган пул айланишини ҳисоблаш.

Пул айланишини ҳисоблаш усули қуйидагини англатади - солиқ тўловчи маълум бир вақт оралиғида даромад сифатида келиб тушаётган маблағдан кўпроқ маблағ сақлай олмайди ва тўплай олмайди.

Харажатларни қоплашни ҳисоблаш усули текшириляётган шахсда мавжуд бўлган сумма билан нақд кўринишда амалга оширилган тўловларни таққослашга асосланган. Бу усул пул айланишини ҳисоблаш усулининг сод-

далаштирилган кўринишидир. Харажатларни қоплашни ҳисоблашда солиқ тўловчининг бошқа даромад манбалари ҳам назарда тутилади.

Бу усул солиқ тўловчининг мол-мулки тўғрисида етарли маълумот бўлмаган ҳолларда қўлланилади.

Тўғриланадиган кўрсаткичлар усули. Ушбу усул корхона иқтисодий кўрсаткичлари ва у фаолият юритаётган ташқи муҳитни таҳлил этишдан иборатдир. Мисол тариқасида бирор-бир корхона томонидан маълум бир товарни сотиш ҳажми динамикаси ва ушбу товар бозори конъюнктураси ўзгариши таҳлилини келтириш мумкин. Талабнинг пасайиб бориши шароитида маҳсулот сотилишининг сезиларли ўсиши яширин иқтисодий фаолият мавжудлигидан далолатдир.

Яширин иқтисодиётни ўлчашнинг макроусуллари. Яширин иқтисодиётни макродаражада ўлчаш учун билвосита усуллардан фойдаланилади. Улар кўпинча расмий статистиканинг макроиқтисодий кўрсаткичларига, солиқ ва молия органларининг маълумотларига асосланади. Макроусулларга қуйидагилар киради: тафовут усули, бандлик кўрсаткичлари усули ("итальянча" усул), монетар усул, технологик коэффициентлар усули, эксперт усули, таркибий усул, майин моделлаштириш (детерминантларни баҳолаш) усули.

1. Тафовут усули.

Бу усул бир хил иқтисодий кўрсаткичлар борасидаги маълумотлар ва статистик ҳужжатларни солиштиришга асослангандир. Ушбу усулдан фойдаланилишига мисол қилиб турли усуллар билан ҳисобланган даромадлар ва харажатларни таққослаш; макроиқтисодий кўрсаткичларни альтернатив баҳолаш; товар оқимлари усулини кўрсатиш мумкин.

Даромадлар ва харажатларни таққослаш. Ушбу усулдан хонадон хўжалиқларининг барча даромадларини барча харажатлар билан таққослаш орқали фойдаланилади.

Кўпчилик ҳолларда даромадлар харажатлардан кам бўлиб чиқади.

Макроиқтисодий кўрсаткичларни альтернатив баҳолаш. Ушбу усулдан билвосита маълумотлар ёрдамида ҳисобланган ЯИМ ҳажмини расмий статистика маълумотлари билан солиштириш ёрдамида яширин сектор ҳажмини аниқлашда фойдаланилади. Ушбу усулдан фойдаланишнинг классик мисоли бўлиб ХВЖ томонидан Хитойда ўтказилган тадқиқот ҳисобланади, бунда иқтисодиёт индикатори сифатида ва яширин иқтисодиёт миқёсини аниқлаш учун электр энергиясидан фойдаланиш кўрсаткичидан фойдаланилган эди.

Товар оқимлари усули. Бу усулдан статистика хизматлари яхши ривожланган кўпгина Европа мамлакатларида кенг фойдаланилади. Товар оқимлари усулининг асосий мазмуни шундаки, товар оқимлари (яъни, ишлаб чиқаришдан то фойдлангунга қадар бўлган ҳаракат) макроқўрсаткичларни эмас, балки алоҳида муҳим маҳсулотлар ёки товарлар гуруҳини аниқлаш учун қўлланилади.

Ушбу усулни қўллашдан мақсад – мавжуд ахборот базасидаги заиф жойларни аниқлашдир. Масалан, агар бирор товар бўйича ресурслар йиғиндиси (ишлаб чиқариш ва импорт) ресурслардан фойдаланиш йиғиндисидан (якуний ва оралиқ истеъмол + жамғариш + экспорт) кам бўлса, ахборотнинг қайси қисми – ишлаб чиқариш ёки импорт бўйича маълумотлар – ишончлироқдир ва унинг асосида иккинчи қисмни ҳисоблашдир.

2. Бандлик кўрсаткичлари усули ("итальянча" усул).

"Итальян" усули Италия статистика институти томонидан ишлаб чиқилган ва қўлланилади. Ушбу усул яширин иқтисодиёт параметрларини аниқлаш масалаларида кенг қўлланилмоқда.

Ушбу усулни ишлаб чиқиш жараёнида мутахассислар ишлаб чиқариш (айниқса, кичик бизнес ва хизмат кўрсатиш соҳаларида) бўйича аниқ маълумотларни тўплаш жуда

мураккаблигини эътиборга олишган. Бунинг асосий сабаби – солиқлар тўлаш базасини яшириш мақсадида ишлаб чиқариш кўрсаткичларини пастлатиб кўрсатишдир. Кичик корхоналар фаолиятини статистик регистрга киргизиш учун ҳам улардан маълумот олиш жуда мураккабдир. Шу билан бирга Италия иқтисодиёти учун жуда кўп сонли кичик корхоналарнинг мавжудлиги хосдир.

Италиялик статистиклар асосий урғуни ишчи кучи сарфларини ўрганишга қаратишган. Бирламчи маълумотлар махсус ташкил этилган хонадон хўжалигини тадқиқ этиш натижасида олинади. Хонадон хўжаликлари тасодифий танлов асосида тадқиқ этилади. Текшириш жараёнида бериладиган саволлар сўров қилинувчилар томонидан у ёки бу тармоқда ишлаб берган соатлар ҳажми билан боғлиқдир. Ушбу ёндашувнинг ютуғи шундаки, даромадлари тўғрисида сўралмаётган кишиларга ўзининг иш вақти ҳақидаги ахборотни яшириш ёки ўзгартириб кўрсатишга эҳтиёж бўлмайди. Сўнгра ушбу ахборотлар умумлаштирилади ва ишлаб берилган ўртача инсон-кун ўлчовига ўтказилади. Тармоқда маҳсулот ишлаб чиқариш меъёрларини белгилаш учун ҳам ушбу текширувлар ўтказилади.

Ушбу усулнинг қуйидаги турлари мавжуд:
1) амалдаги ва расмий рўйхатдан ўтказилган бандлик даражаси ўртасидаги фарқ асосида;
2) ҳафта давомида амалда ишлаб берилган иш вақти ва расмий қайд этилган иш вақти ўртасидаги фарқ асосида.

3. Монетар усул.

Ушбу усул яширин иқтисодиётнинг муҳим бир жиҳатига асосланади: агар легал иқтисодиётда анчадан бери деярли барча ҳисоб-китоблар нақдсиз пул ёрдамида амалга оширилса, яширин иқтисодиётда битим тузишда нақд пуллардан фойдаланилади.

Ушбу ғоядан конкрет фойдаланишнинг кўпгина вариантлари мавжуд. Булар – пул операциялари ҳажми таҳлили, нақд пулга

бўлган талаб таҳлили ҳамда эконометрик усуллар.

Пул массаси ҳажмини кузатиш орқали яширин иқтисодийтни ҳажми ва динамикасига баҳо бериш мумкин. Ҳар бир мамлакатдаги пул массаси марказий банк томонидан эмиссияланади ва унинг ҳажми маълумдир.

Аммо ушбу мезонни танланиши доимо ҳам тўғри эмас, чунки фойдаланилаётган кўрсаткичлар кўпгина жараёнларга боғлиқдир (масалан, инфляцияга). Бир томондан пул массаси ва тақдим этувчи векселлари ҳажмини, иккинчи томондан ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши суръатларини солиштириш ишончлироқдир.

Монетар усулига асосланган яширин иқтисодийтни баҳолашнинг янада мураккаброқ усуллари мавжуд. Бунда қўшимча равишда даромадлар, солиқлар, фоиз ставкалари ўзгариши натижасида ҳамда яширин иқтисодийнинг фаолияти натижасида нақд пул маблағларининг улуши тебраниб туради, деб тахмин қилиш керак. Ҳисобга олинмаган омилларнинг баҳоланиши яширин иқтисодий миқёсини аниқлаш имконини беради.

Норасмий секторда фақатгина нақд пул билан эмас, балки бошқа усуллар билан ҳам тўловлар амалга оширилади. Масалан, бартер айирбошлашувлари, тўлов воситаси сифатида тақдим этувчининг қимматли қоғозларидан фойдаланиш одатий ҳолдир.

Иккала секторда пул айланиши тезлиги бир хиллигини аниқлаш мураккабдир. У норасмий секторда самаралироқ бўлиши мумкин. Норасмий секторда товар ва хизматлар ишлаб чиқарувчидан тўғри истеъмолчига келиб тушади ва бунинг учун камроқ пул ва вақт керак бўлади. Расмий секторда эса товарлар кўп сонли воситачилар қўлидан ўтиб боради.

4. Эксперт усули.

Эксперт баҳолашлардан фойдаланиш мураккаб ва ҳам ўрганилган яширин иқтисодийтни ўрганишни зарур шарт-шароити ҳисобланади.

Ушбу усулнинг мазмуни қуйидагича. Биринчи навбатда эксперт бирор-бир тармоқ бўйича маълумотларга қай даражада ишонилиш мумкинлигини аниқлайди. Оддий манбалардан маълумотлар тўплангандан сўнг уларни автоматик тарзда маълум даражагача ҳисоблаб чиқишади. Экспертлар томонидан эксперт баҳоси услуги ишлаб чиқилади.

Ушбу усулни қўллашнинг муаммоси малакали экспертни топишдадир.

5. *Технологик коэффициентлар* усули электроэнергия ишлаб чиқариш ва истеъмоли, транспортда юк ташиш ва бошқа билвосита енгил ҳисобланадиган кўрсаткичларни расмий маълумотлар билан солиштириш ёрдамида саноат ишлаб чиқариш динамикасини тахминий аниқлашни ифодалайди. Бу усулдан фойдаланиш шарт-шароитлари бўлиб юқори даражада ривожланган бозор муносабатлари, электр энергия ва юк ташишнинг адекват нархлари ҳисобланади. Агар нархлар тартибга солинадиган бўлиб энергиянинг реал қийматини акс эттирмаса ёки имтиёзлар мавжудлиги сабабли электр энергия истеъмоли учун узоқ вақт пул тўланмаса, электр энергия истеъмоли динамикаси саноат ишлаб чиқариши динамикасидан катта фарқ қилиши мумкин.

6. *Майин моделлаштириш (детерминантларни баҳолаш)* усули яширин иқтисодийтни аниқловчи омиллар йиғиндиси билан боғлиқ ва унинг ҳажмини ўлчашга йўналтирилгандир.

7. *Таркибий усул* ишлаб чиқаришнинг турли тармоқларида яширин иқтисодийнинг ҳажми тўғрисида маълумотни қўллай олишга асослангандир.

Яширин иқтисодийтни баҳолашнинг турли усуллари солиштириш. Бир қатор ривожланган мамлакатларда яширин иқтисодийнинг ҳажми тўғрисида юқорида кўриб ўтилган усуллар ёрдамида олинган маълумотлар бир-бирига зид бўлиб, ялпи миллий маҳсулот (ЯММ)га нисбатан 1%дан 33%гача бўлган оралиқда тебраниб туради.

Ҳисоб-китобларнинг кўрсатишича, бево-сита (тўғри) усуллар ишончли, лекин энг пасайтирилган натижаларни беради. Уларнинг асосий камчиликлари қуйидагилардан иборат: маълумотларни йиғиш мураккаблиги ва сўров натижасида олинган маълумотларни атайлаб бузиб кўрсатиш.

Билвосита усуллар турли-тумандир. Уларнинг баъзилари, айниқса монетар усул, пул муомаласини юқори даражада ривожланган шароитда қўлланилади. Меҳнат бозор таҳлили билан боғлиқ усуллар содир бўлаётган жараёнлар ва уларни ўлчаш вақти ўртасидаги фарқ билан характерланади. Умуман олганда билвосита усуллар ҳамда яширин ўзгарувчилар, майин моделлаштириш (детерминантларни баҳолаш), таркибий усуллар яширин иқтисодиётга оширилган баҳо беради.

Жаҳон амалиётида қўлланиладиган усулларнинг турли-туманлиги яширин иқтисодиёт таркиби ҳажмининг миқдорини ва натижа-

лар тўғрилиги мезонини баҳолашнинг ягона услубияти йўқлигидан далолат беради.

Ҳар бир мамлакатнинг ўзига хослиги, статистик материалларда камчиликларнинг мавжудлиги ҳар бир конкрет ҳодисада ушбу ҳодисага мос бўлган усул ёки бир қанча усуллар комбинациясидан иборат бўлган усулларни танлашга асосланади. Ҳар хил усулларни комплекс тарзда қўллаш яширин иқтисодиётни объектив баҳолашнинг йўналишларидан саналади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, мамлакатнинг иқтисодий ҳавфсизлиги нуқтаи назаридан яширин иқтисодиёт миқёсини ўлчашнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга ошириш зарур. Яширин иқтисодиётнинг миқёси иқтисодий ўсиш суръатлари, турмуш даражаси, ижтимоий ҳимоя сифатига таъсири кучли эканлигини эътиборга олган ҳолда пинҳоний характердаги жараёнларни иложи борица реалроқ ўлчаш ўта муҳимдир.

Адабиётлар:

1. Николаева М.И., Шевяков А.Ю. Теневая экономика: методы анализа и оценки. – М., 1987.
2. Бокун Н., Кулибаба И. Проблемы статистической оценки теневой экономики. // «Вопросы статистики», 1997, № 7.
3. Попов В.В. Методы измерения теневой экономики и их использование в постсоветской России. // Экономическая теория преступлений и наказаний. Теневая экономика в советском и постсоветском обществах. / Под ред. Л.М.Тимофеева и Ю.В. Латова. – М., 2002. Вып. 4/2.
4. Латов Ю.В., Ковалев С.Н. Теневая экономика: Учебное пособие для вузов. / Под. ред. д.п.н., д.ю.н., проф. В.Я.Кикотя; д.э.н., проф. Г.М.Казиахмедова. – М.: «Норма», 2006. –С. 336.